

URARTU DEVLETİ DIŞ SİYASETİNDE MANNA ÜLKESİNİN ÖNEMİ*

THE IMPORTANCE OF MANNA COUNTRY IN FOREIGN POLITICS OF THE URARTU STATE

Dr. Öğr. Üyesi Seher Selin ÖZMEN

Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü,
sozmen@nku.edu.tr

Tekirdağ / Türkiye

ORCID: 0000-0003-3847-4466

ÖZET

Manna Devleti, M.Ö. 9. yüzyılda Urmiye Gölü güneyinde kurulmuştur. Bu devletin adı, M.Ö. 1. binden itibaren Urartu ve Asur çivi yazılı kaynaklarında geçmektedir. Manna ülkesinin bulunduğu bölge, büyük bir kuraklık ve dolayısıyla Orta Asya'dan göç dalgasının başladığı Demir Çağı'nda, ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı özellikle önemlidir. Erken dönemden itibaren Urartu Krallığı'nın dikkatini çekmiş olan Urmiye Gölü Havzası, hâkimiyet kurulamayan ve bu nedenle hemen hemen bütün Urartu kralları tarafından sefer düzenlenen bölgelerden biridir. Manna'yı boyunduruk altına alma girişimi Urartu Kralı Menua döneminde artmış, Menua'nın ardılı I. Argiştî dönemindeki yoğun seferler sırasında Asur tehdidiyle karşı karşıya kalınmıştır. II. Sarduri döneminde seferler devam etmiş, Manna beyliklerinden haraç alınmıştır. Asur vassalı olan Manna Kralı Iranzu, Asurluların Urartu'ya karşı yaptığı başarılı savaşı fırsat bilip merkezileşme politikası izlemiş ve ülkede merkezi otoriteye bağımlı beylik sistemini yaratmıştır. Iranzu'nun hükümdarlığı sırasında Manna, Urmiye Gölü Havzası çevresinde güçlü bir devlet haline gelse de Iranzu'nun merkezileşme politikasını beğenmeyen bazı yöneticiler ve beyler, Urartu'ya Manna'nın iç işlerine müdahale etme fırsatını vermişlerdir. Urartu Kralı I. Rusa, Mannalar arasındaki iç siyasi krizi kendi amaçları doğrultusunda kullanmış, bazı beylikleri merkezi otoriteye karşı kıskırtmış ve ülkede Urartu yanlısı bir grup ortaya çıkmıştır. Böylece Urmiye Gölü Havzası, I. Rusa döneminde Urartu ve Asur Devletleri arasında yoğun bir hâkimiyet mücadelesine konu olmuştur. Asur Kralı II. Sargon'la birlikte Urartuların bölgedeki baskısı azalmıştır. II. Sargon'un Urartu Krallığı'nı yenilgiye uğrattığı seferin ardından bölgedeki güç dengeleri değişmiş, bundan sonra Urartu yazılı kaynaklarında Manna'dan bahsedilmemiştir. Bu çalışmada, Azerbaycan tarihinde önemli bir yeri olan Manna Devleti'nin Urartu Devleti dış siyaseti açısından önemi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demir Çağı, Urmiye Gölü Havzası, Manna, Urartu, Asur

* "Urartu Devleti Dış Siyasetinde Manna Ülkesinin Önemi" başlıklı makale, 7-10 Haziran 2022 tarihlerinde Karabağ, Azerbaycan'da gerçekleştirilen "Karabağ III ncü Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Modern Araştırmalar Kongresi"nde sunulan bildirinin revize edilmiş halidir.

ABSTRACT

The Manna State was established in the south of Lake Urmia in the 9th century BC. The name of this state is mentioned in Urartian and Assyrian cuneiform sources from the 1st millennium BC. The region where the land of Manna located is particularly important as it is on trade routes when a great drought and thus a wave of migration from Central Asia began during the Iron Age. Urmia Lake Basin, which has attracted the attention of the Urartian Kingdom from the early period, is one of the regions that could not be dominated and therefore almost all Urartian kings organized expeditions. The attempt to subdue Manna increased during the reign of the Urartian King Menua and the Assyrian threat was faced during the intense campaigns during the reign of Menua's successor, Argišti I. During the Sarduri II period, expeditions continued and tribute was taken from the Manna principalities. Manna King Iranzu, who was an Assyrian vassal, took advantage of Assyrians' successful war against Urartu, followed a policy of centralization and created a principality system dependent on the central authority in the country. Although Manna became a powerful state around the Urmia Lake Basin during Iranzu's reign, some rulers and princes who did not like Iranzu's centralization policy gave Urartu the opportunity to interfere in Manna's internal affairs. Urartian King Rusa I used the internal political crisis among the Mannas for his own purposes, provoked some principalities against the central authority, and a pro-Urartian group emerged in the country. Thus, the Lake Urmia Basin became the subject of an intense struggle for dominance between the Urartu and Assyrian States during the reign of Rusa I. With the Assyrian King Sargon II, the pressure of the Urartians in the region decreased. After the defeat of Urartian Kingdom by Sargon II, the balance of power in the region changed, and Manna was not mentioned in Urartian written sources after that. In this study, the importance of the Manna State, which has an important place in the history of Azerbaijan, in terms of the foreign policy of the Urartian State is discussed.

Keywords: Iron Age, Urmia Lake Basin, Manna, Urartu, Assyria

1. GİRİŞ

Hititlerin yıkılmasından sonrasında Orta Anadolu'da Phrygler, Anadolu'nun doğusunda ve güneydoğusunda Geç Hitit Devletleri, Doğu Anadolu'da Van gölü etrafında Urartular ortaya çıkmıştır (Günaltay, 1946, s. 317). Urartuların merkezi siyasi yapısının henüz gelişmediği imparatorluk egemenliğinden önceki dönem, MS 13. yüzyıl ile M.Ö. 9. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Tarhan, 1980, s. 70). Bu dönemle ilgili bilgiler Asur yıllıklarından gelmektedir. Asur kralı I. Salmanassar (1274-1244) döneminden beri Van Gölü çevresindeki dağlık bölgeye "Uruadri" denildiği ve bölgenin Asurluların asıl hedefi olduğu bilinmektedir.

M.Ö. 11. ve 10. yüzyıllardaki Arami göçleri, ekonomik yönden güçlenmek için Doğu Akdeniz sahillerini ele geçirmek isteyen Asur'un bu amacını engellerken, Urartuların güçlenerek devlet haline gelmesini sağlamıştır (Pınarcık, 2012, s. 460). Asur kralı Salmanassar III'ün yönetimi altında. (859 824) Uruadri, Nairi ve bölgenin diğer toprakları birleşerek MS 9. yüzyılın ortalarından itibaren tek bir krallık haline gelmiştir (Salvini, 2011, s.72). Manna adı ilk defa III. Salmanassar'ın yazıtlarında geçmektedir. Yazıtlarda; Asur kralının saltanatının 18. yılında Manna diyarına bir sefer düzenlediği ve geçtiği yerleri yakıp yıktığını söylenir (Erdemir ve Erdemir, 2010, s. 28).

MÖ dokuzuncu yüzyılın ortalarında kurulan Urartu (Bianili) krallığı, Van Gölü'nün doğu kıyısında Başkent Tuşpa'da (Van) kurulmuştur. Bu krallık, M.Ö. yedinci yüzyılın ortalarına kadar batıda Fırat Nehri, kuzeyde Kars Yaylası, Sevan Gölü havzası, doğuda Urmiye Gölü havzası ve güneyde Toros Dağları ile çevrili olan bölgede hüküm sürmüştür (Ceylan, 2015, s. 192). Çevrelerindeki bölgede egemen olan güneylerindeki Geç Hitit devletleri, Orta Anadolu'daki Frigler ve kuzeybatı İran'daki Manna ve Medler gibi çağdaşlarıyla siyasi ve ticari ilişkiler kurmuşlardır (Köroğlu, 2011, s. 12). Urartu devletinin kurucusu ve ilk kralı olan I Sarduri, Urartu'nun en büyük kralı Lutipri'nin oğlu olarak kabul edilir.

Sarduri M.Ö. dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Asur kralı Asur-nasir-pal (M.Ö. 884-859) ile aynı dönemde yaşamıştır. Sarduri saltanatının sonlarına doğru Asur siyasi düzenindeki geçici gerilemeden yararlanarak ülkesinin sınırlarını genişletti. Sarduri'den sonra oğlu Işpuini (M.Ö. 824-815) Urartuların liderliğini devralmıştır. Işpuini, kısa bir süre tek başına tahtta kaldıktan sonra, krallığı oğlu Menua ile birlikte yönetmiştir. Kral Işpuini ve oğlu Menua, krallıkta buldukları süre boyunca Asur Kralı IIIncü Salmanassar ve halefleri dönemindeki Asur devletinin güçsüzlüğünden yararlanarak kendi devletlerinin gücünü artırarak yayılma politikasına girişmişlerdir. Urartu Devleti'nin hâkimiyet kuramadığı Urmiye Gölü Havzası, erken dönemlerden itibaren Urartu krallarının ilgisini çekmiş ve bölgeye seferler düzenlenmiştir.

Urartu genişlemesinin birinci gayelerinden biri olan Kuzeybatı İran'daki Urmiye Bölgesi'nin, Van Gölü Havzası veya Doğu Anadolu'nun diğer bölgelerine göre daha aşağıda olması, iklimin bu bölgelere göre daha ılıman olmasını sağlamıştır. Urmiye Bölgesi'nin güney kısımlarının nehirlerle sulanması, tarıma daha elverişli alanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Urmiye Ovası verimli tarım alanları ve üzüm bağları ile ünlüdür (Çilingiroğlu, 1997, s. 6). M.Ö. 9. yüzyılda Urmiye Gölü Havzasında kurulmuş olan Manna Ülkesi, bulunduğu konum itibarı ile dönemin iki güçlü devleti Urartu ve Asur için büyük önem taşımakta idi. Manna ülkesinin bulunduğu bölge, büyük bir kuraklık ve dolayısıyla Orta Asya'dan göç dalgasının başladığı Demir Çağı'nda, ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı özellikle önemlidir. Doğal kaynakları ile hem Urartu hem de Asur için stratejik önemi haiz bir coğrafyada bulunan bu ülkenin konumuyla ilgili değişik görüşler de olmakla beraber genel olarak bilim insanları, Manna ülkesinin Urmiye Gölü'nün güney kıyılarında olduğunu benimselerler (Sayce, 1925, s.169).

Urartu Krallığı'nın dış siyasetinin Manna Ülkesi üzerine yoğunlaşması, Işpuini ve Menua ortak krallıkları döneminden itibaren başlamış, I. Argiştî ve II. Sarduri dönemlerinde devam etmiş, I. Rusa'nın iktidarında Manna Ülkesi, Urartu ile Asur çatışmalarında en önemli bölge haline gelmiştir.

2. URARTU KRALLIĞI'NIN MANNA ÜLKESİ SİYASETİ

Urmiye Gölü Havzası'nda, gölün batısında Urartu kriterlerine sahip, devletle siyasal ve kültürel bağları belirgin olduğu anlaşılan merkezler bulunmaktadır. Bu merkezlerde yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalar, Urartu etkisini gösteren maddî kültür varlığını ortaya koymaktadır (Koroğlu, 2011, s. 44).

Buluntular arasında, ilk defa Işpuini tarafınca getirilen ve anıt tipi olan zafer yazıtları Urartu'nun bölgedeki yayılma siyasetini göstermesi açısından bilhassa önemlidir (Ceylan, 2015, s. 199). Bu yazıtlar en fazla Işpuini ve Menua ortak krallığı ile Menua, Argiştî I ve Sarduri II'nin krallıkları zamanında görülmektedir (Ceylan ve Çiftçi, 2021, s. 1374). Işpuini ve Menua'nın, bölgeye düzenledikleri seferlere dair bilgi veren erken bir kaynak Erçek Gölü yakınlarındaki Karagündüz yazıtıdır. Bölgenin zenginliği, Işpuini ve Menua'nın ortak krallıkları dönemine tarihlenen seferden elde edilen ganimetlerle kanıtlanmıştır (Danışmaz, 2020, s. 29). Karagündüz yazıtı, Urmiye Gölü'nün güneyindeki verimli ovaların fethini anlatmaktadır (Salvini, 2006, s. 50). Işpuini ve Menua'nın ortak krallıkları döneminde Urmiye Gölü'nün özellikle Cenûp bölgesini topraklarına katan Urartular, bölgenin verimli toprakları olan Uşnu ve Solduz'da güçlü savunma hatları ve kaleler inşa etmişlerdir (Ceylan, 2015, s. 199). Bölgede kazılar ve incelemeler yapan Mirjo Salvini, Urmiye Gölü'nün güneybatısında bulunan ve çıkartılan arkeolojik eserlerde Urartu etkisini gösteren Hasanlu'nun; Karagündüz Yazıtı'nda adı geçen Mešta ile aynı yer olduğunu ileri sürmekte ve bu fikrini, Menua zamanına ait olan Taştepe Yazıtı ile desteklemektedir. Salvini'ye göre, M.Ö 9. yüzyılı gösteren bu sefer, M.Ö 800'lere tarihlenen Hasanlu IV tabakasının tahribatıyla uyum göstermektedir (2006, s. 51).

Urmiye Gölü Havzası'nda Kalatgah Barajı duvarında bulunan farklı bir yazıt da Urartu saldırılarını doğrular niteliktedir. Urmiye Gölü'nün güneyinde yer alan Kalatgah da Mešta gibi Urartu Krallığı'nın Urmiye Havzası'ndaki politikaları için oldukça önemli bir merkezdir (Sevin, 1999, s. 205).

Bu yazıt, Menua tarafından, babası İşpuini ile birlikte saltanat döneminin sona ermesinden sonra kurulmuştur ve bu nedenle MÖ 805 ile 786 yılları arasına tarihlendirilmektedir ve Menua tarafından Taştepe’de dikilen diğer bir yazıtla çağdaştır. Taştepe yazıtı, bölgede bir şehrin kuruluşundan bahseder (Muscarella, 2006, s. 70). Bu dönemin en önemli kitabelerinden biri de Musasir şehrinin Urartu hükümdarlığına geçişini belgeleyen Kelişin Yazıtı’dır (Kurt, 2010, s. 70). Bugün Urmiye Müzesi’nde sergilenen ve üzerine Urartuca ile Asurca iki metin kazınmış olan Kelişin yazıtı (Ceylan ve Çiftçi, 2021, s. 1375), Urmiye Gölü’nün güneybatısına, Zagros dağlarındaki 2981 metre yükseklikte yer alan Kelişin geçidine dikilmiştir. Seferlerin ulaştığı son noktayı gösteren yazıtta (Danışmaz, 2020, s. 30) kral, oğlu Menua ‘nın adını da anmaktadır. Kitabede İşpuini ve Menua’nın Ardini/Musasir şehrindeki Haldi tapınım merkezine yaptıkları dinî ziyaretten bahsedilmekte, İşpuini bu yazıtla hanedanımı Musasir’in baş tanrısı Haldi’nin himayesine sokmakta ve bu bölgede Urartu egemenliğini ilan etmektedir (Salvini, 2006, s. 48, 52).

Urartu Krallığı’nın yayılma politikası esas olarak Menua’nın tahta çıkmasıyla başlamıştır. Kral Menua Dönemi’nde Urartu güçlü, iyi organize olmuş, büyük ve gelişmiş bir devlet haline gelmiştir. Menua, güney, batı ve kuzey Urartu’da önemli hammadde, tarım ve hayvancılık yapılan bölgeleri ele geçirmiş, ulaştığı bölgelerde ticaret yollarını kontrol etmek için kaleler inşa etmiş ve askeri garnizonlar kurmuştur (Pehlivan, 2013, s. 203) Menua hakkında bilgiler, Asur kaynaklarından değil; çoğunlukla uzak bölgelerde bulunmuş olan Urartu yazıtlarından gelmektedir. Tüm bunlar Urartu Krallığı’nın bahse konu olan dönemdeki hâkimiyet alanı hakkında bizleri aydınlatmaktadır. Menua’nın tek başına iktidarında, Urmiye Gölü Havzası’na yapılan seferler devam etmiştir. Urartu Krallığı Menua zamanından beri bu coğrafyada hâkimiyet kurmuş, Manna ve Parsua krallıkları üzerinde otorite oluşturmuştur. Urmiye Gölü’nün güneyinde, kayalık tepe üzerinde Urartu kralı Menua Dönemi’ne tarihlenen Taştepe yazıtı, 1890’lı yıllarda ana kayadan kesilerek iki parça halinde Londra’daki Kraliyet Müzesine götürülmüştür. Yazıtta, Meşta kenti ve Manna ülkesinin ele geçirildiği ve bölgede bir kale yaptırıldığından söz edilse de (Payne, 2006, s. 62-63) bölgede Urartu’ya ait olabilecek bir kale tespit edilmemiştir. Öte yandan Menua’nın ardılları I. Arđiřti ve I. Rusa Dönem’lerine ait yazıtlar, Manna ülkesinin hiçbir zaman Urartu hâkimiyetine girmediğini göstermektedir (Danışmaz, 2020, s. 30).

Menua ölünce Urartu tahtına oğlu I. Arđiřti (MÖ. 790-765) geçmiştir. Onun döneminde Urmiye Gölü Havzası’nda artık her yıl bir hedef haline gelen (Salvini, 2006, s. 71) Mannalar’a karşı yoğun seferler yapılmışsa da Asur ordularıyla karşı karşıya gelmekten dolayı başarılı olunamamıştır. I. Arđiřti’nin ardılı, oğlu II. Sarduri (MÖ. 754-745) Dönemi’nde, Urartu Krallığı’nın sınırları en geniş haline ulaşmış, Ön Asya coğrafyasının en başat gücü haline gelmiştir. II. Sarduri, babası Arđiřti’nin genişleme politikasını sürdürmüştür. Urmiye Gölü Havzası’nın güneyi ve kuzeydoğusu hedeflenmiş ve bölgeye yapılan seferler devam (Danışmaz, 2020, s. 30). Ticari anlamda batıya açılma II. Sarduri Dönemi’ndedir. Bu dönemde, III. Tiglat-Pileser ve II. Sarduri arasında yapılan savaşlar, Urartu Devleti’ni batı sınırında meydana gelmiştir. Asurlularla yapılan savaşların sonucundaki mağlubiyetler, Urartu merkezî gücünün de güç kaybetmesine yol açmıştır (Ismailov, 2017, s. 57).

Urartu ve Asur arasındaki Urmiye Havzası’nı kontrol etmek için yapılan çatışmalar, II. Sarduri’dan sonra şarka doğru kaymıştır. II. Sarduri’dan sonra tahta çıkan I. Rusa (M.Ö. 734-714) ağırlılığını bu bölgeye kaydırmış ve batıda Asur’a karşı kaybedilen nüfuzu yeniden inşa etmeye çalışmıştır. I. Rusa iktidarı, Urmiye Gölü Havzası’nda Urartu Krallığı ile Asur’un, Manna ülkesi üzerinde çatışmalara girdiği dönemdir (Danışmaz, 2020, s. 30). 70’li yıllarda keşfedilen I. Rusa Dönemi’ne ait bir kraliyet binasında kitabede, devletin doğu kesiminde Urartu gücünün varlığı belgelenmektedir. Güney Urmiye Gölü bölgesinde bulunan iki dille yazılmış olan Topzawa ve Mergeh Karvan yazıtları, I. Rusa tarafından M.Ö. 714 yılından önce, Asur ile sınırı belirlemek amacıyla dikilmiştir (Salvini, 2006, s. 91-92). Her iki yazıtta da maalesef yazılı metnin belirli bir kısmı kaybolmuştur (Pınarcık, 2014, s. 52).

Önceleri merkezî bir yapıda olmayan, devletçikler biçiminde bölgede varlığını sürdüren Manna Ülkesi, Iranzu Dönemi'nde (M.Ö. 740-719), merkezileşme politikası izlemiştir. Asur'un Urartu'ya karşı yaptığı başarılı savaşı fırsat bilen Iranzu, Manna eyaletlerini merkezi otoriteye itaat ettirmiştir. Iranzu'nun hükümdarlığı sırasında, Manna Urmiye Gölü Havzası çevresinde güçlü bir devlet haline gelmiş, Izirtu Manna'nın başkenti olmuştur. Asur'a yönelik eğilim, Manna ülkesini Urartu'nun işgalinden kurtarmış ve ülkenin birleşmesi için gerekli koşulları yaratmıştır. Ancak Manna ülkesinde Iranzu'nun merkezileşme politikasını beğenmeyen bazı yöneticiler ve beyler, Urartu'ya Manna'nın iç işlerine müdahale etme fırsatını vermişlerdir (Ismailov, 2017, s. 35-36). I. Rusa Dönemi'nde, Mannalar arasında Asur ve Urartu yanlısı gruplar bulunmakta, Urartu, Manna beylerini merkezî iktidara karşı kışkırtmaktadır. III. Tiglat-Pileser Dönemi'nden itibaren Asura bağlı olan Iranzu, Zikirtu beyi Metatti'ye karşı bazı bölgeleri kaybetmiştir. Mannalar arasındaki bu iç kriz, Urartu tarafından kullanılmış, I. Rusa, Zikirtu eyaletinin beyiyle anlaşmaya varmıştır (Salvini, 2006, s. 89). Bu dönemde Manna üzerinde Urartu etkisi kuvvetlidir ve M.Ö. 719 yılında birkaç şehir Iranzu'ya isyan etmiştir (Zimansky, 2011, s. 39). Bundan kısa bir süre önce, M.Ö. 722 yılında Asur tahtına çıkmış olan güçlü lider II. Sargon, Asur ordusunu yenilmesi zor bir güç haline getirmiştir. II. Sargon, hükümdarlığının 3. 6. ve 7. yıllarında, bölgedeki Urartu etkisini kırmak ve büyük beylerin Asur tarafına geçmesini sağlamak amacıyla Urmiye Gölü bölgesine doğru çıkılan akınlarda Manna ile ittifakına sadık kalarak Urartu yanlısı beyler ile savaşmış, isyanları bastırmıştır. Iranzu'nun ölümünden sonra oğlu Aza (M.Ö. 718-716) iktidara gelmiş, iki yıllık hükümdarlığı sırasında iç mücadeleler yeniden güçlenmiştir. Merkezden ayrılmaya hazırlanan beyler Urartular tarafından desteklenirken, Manna Devleti çöküş ile karşı karşıya kalmıştır. Babası gibi Sargon'un bağlaştığı olan Aza, M.Ö. 716 yılında suikast sonucu öldürülmüştür. Buna karşılık Sargon, Urartu müttefikleri bey Bagdatti'yi öldürtmüştür. Urartu Kralı I. Rusa Manna'lı beyler ile uzlaşarak Manna'nın tahtına Aza'nın kardeşi Ullusunu'yu geçirmiş ve karşılığında Ullusunu ona 22 Manna kalesi vermiştir (Ismailov, 2017, s. 36). Ullusunu'nun Urartu yanlısı tavrı Sargon'un ikinci misillemesiyle karşılık bulmuş, M.Ö. 716'da birliklerini Manna'ya yerleştirmiştir. Ullusunu, Izirtu'dan ayrılarak dağlara kaçmış, başkent Izirtu ve diğer birkaç şehir ele geçirilip yakılmış, Ullusunu tahtını ve canını kurtarmak için Asur kralına boyun eğip haraç ödemiştir. II. Sargon Ullusunu'yu Manna'nın tek hükümdarı olarak iktidarda tutmuş ve Manna'nın tüm topraklarını boyunduruğuna almıştır (Ceylan & Günaşdı, 2015, s. 315).

I. Rusa'nın, Manna politikasından vazgeçmemesi ve beylerden bazılarıyla temasa geçerek anlaşması, II. Sargon'un, M.Ö. 715'te Rusa'ya karşı bir sefer daha düzenlemesine neden olmuş, bu savaşı da Asur kazanmıştır. Ancak ülkede henüz tam bir sükûnet oluşmamış iç karışıklıklar devam etmiştir. Asur egemenliğinden çıkmak isteyen beyler, I. Rusa'ya elçiler göndererek, Asur'un hazırlanmakta olduğu yeni bir seferi haber vermişlerdir. Asur kralı Sargon'un Urartu kralı Rusa'ya ve bu kral ile iş birliği içinde olan liderlere karşı M.Ö. 714 senesinde gerçekleşen sefer, "*Sargon'un Sekizinci Seferi*" olarak bilinir. Ullusunu, II. Sargon'u büyük bir saygıyla karşılamış, haraç vermiş, ordusuna yiyecek sağlamıştır (Ismailov, 2017, s. 35-36). Bu seferde Urartu Krallığı yenilgiye uğramış ve Musasir'deki Haldi Tapınağı yağmalanmıştır (Zimansky, 1990, s. 3). Bu seferden sonra, Urmiye Gölü Havzası'ndaki güç dengeleri değişmiştir. Bu tarihten sonra Urartu yazılı kaynaklarında Manna'dan bahsedilmemektedir.

3. SONUÇ

Urmiye Gölü Havzası, Demir Çağında ortaya çıkan kuraklık sonucunda Orta Asya'dan batıya doğru meydana gelen göçlerin geçiş güzergâhında ve ticaret yolları üzerinde bulunması, nispeten ılıman bir iklime ve oldukça engebeli bölgeler arasında tarıma elverişli ovalara sahip olması gibi nedenlerle başlangıcından itibaren Urartu Krallarının ilgisini çekmiştir. Dönemin bir diğer büyük devleti Asur için de bölge, aynı nedenlerden ötürü, büyük önem taşımakta idi. Urmiye Gölü Havzası'nın, Urartu ile Asur arasında sürekli bir çatışma alanı olmasının temelinde ekonomik kaygılar yatmaktadır.

Urartular, bölgede Asur rekabetinden ötürü hiçbir zaman tam anlamıyla bir hâkimiyet kuramasalar da bir Urartu etki alanı yarattıkları görülmektedir. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan buluntular, Urartu karakteristiği göstermektedir. Urartu Krallarının diktirdikleri çok sayıda yazıt, Urartuların bölgedeki ilerleyişleri hakkında bilgi vermektedir.

Urmiye Gölü'nün güneyine konumlandırılan Manna ülkesi, özellikle Iranzu ile başlayan merkezîleşme politikasında Urartu'ya karşı Asur'un desteğini almıştır. Çıkarları gereği Urartu Krallığı'nın politikası, Iranzu'yla fikir ayrılığında olan beyleri kendi tarafına çekerek, bölgede Asur yanlısı merkezî bir devletin varlığını engellemek olmuştur. Manna ülkesi ise kimi zaman Urartulara karşı Asurlulardan, kimi zamansa Asurlulara karşı Urartulardan destek almıştır.

Kaynakça

Ceylan, N. (2015). *Kuzeybatı İran'da Önemli Bir Yerleşme: Hasanlu*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 9, ss. 189-221. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/593356>, (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022).

Ceylan, N. & Çiftçi, M. (2021). *Kuzeybatı İran'daki Urartu Yazıtlarındaki Savaş ve Propaganda İfadeleri*, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, ss. 1369-1388. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1636722>, (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2022).

Ceylan, A. & Günaşdı, Y. (2015). *Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt IV, Sayı XIII, ss. 313-350.

Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir.

Erdemir, H. P. & Erdemir, H. (2010). *Güneybatı Asya ve Avrasya'da İskit Askeri İzleri*, Tarih Okulu Dergisi, Cilt VII, Sayı 4, ss. 25-37. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/144856>, (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2022).

Günaltay, M. Ş. (1946). *Yakın Şark II Anadolu (En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilasına Kadar)*, TTK Yayınları, İstanbul.

Ismailov, D. Y. (2017). *History of Azerbaijan*, Azerbaijan Architecture and Construction University Methodological Council Yayınları, Bakü.

Köroğlu, K. (2011). *Urartu: Krallık ve Aşiretler / Urartu: The Kingdom and Tribes*, (Edit. Konyar, E.), *Urartu: Doğu'da Değişim / Transformation in the East*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kurt, M. (2010), *II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu Ve Toros Dağları Bölgesi*, Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 48, ss. 69-88.

Muscarella, O. W. (2006). *The Excavation of Hasanlu: An Archaeological Evaluation*, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, The University of Chicago Press, Sayı 342, ss. 69-94

Payne, M. (2006). *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.

Pehlivan, S. (2013). *Urartu Krallığı ve Dış Politikası: I. Sarduri (MÖ. 844-828), İspuini (MÖ. 828-810) ve Menua (MÖ. 810-785) Dönemi*, History Studies, Cilt 5, Sayı 5, ss. 193-205. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://www.historystudies.net/dergi/tar201512821bd.pdf>, (Erişim Tarihi: 05 Haziran 2022).

Pınarcık, P. (2014). *Sargon'un Sekizinci Sefer Lokalizasyon Önerileri ve Bu Önerilerin Harita Üzerinde Gösterilmesi*, The Journal of Academic Social Science Cilt 2, Sayı 7, ss. 38-59.

Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Çev. Belgin Aksoy, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul

Salvini, M. (2011). *Urartu Tarihine Genel Bir Bakış, Urartu-Bianili Doğuda Değişim*, (Edit. Köroğlu, K. & Konyar, E.), YKY Yayınları, İstanbul.

Sayce, A. H. (1925). *The Kingdom of Van (Urartu)*, The Cambridge Ancient History, Vol. XX, Cilt I, Sayı VIII, ss. 169-186.

Sevin, V. (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul.

Tarhan, M. T. (1980). *Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan Lutipri=Lapturi Hakkında Yeni Görüşler*, Anadolu Araştırmaları Dergisi, Sayı VIII. ss. 69-114.

Zimansky, P. E. (1990). *Urartian Geography And Sargon's Eighth Campaign*, J.N.E.S. Sayı IX, ss. 1-21.

Zimansky, P. E. (2011). *Urartu ve Çağdaşları, Doğu'da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.